

น้กล่า

กิตติมา จาริประสิทธิ์ และ เลอร์

ชาว (สะกดแบบภาษาอินโดนีเซีย: Jawa, ออกเสียงแบบอินโดนีเซีย: [dʒawa]; ตัวสะกดภาษาชวา: ꦗꦮ; ตัวสะกดภาษาชุนดา: ꦗꦮ) เป็นเกาะหนึ่งในประเทศอินโดนีเซีย ทางใต้ติดมหาสมุทรอินเดีย ทางเหนือติดทะเลชวา ด้วยประชากรมากกว่า 148 ล้านคน (หากนับเพียงชาวชวาเท่านั้น) หรือกว่า 152 ล้านคน (รวมคนจากเกาะรอบ ๆ) ชาวชวาคิดเป็นร้อยละ 56.1 ของประชากรชาวอินโดนีเซียทั้งหมดและเป็นเกาะที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดในโลก พื้นที่ส่วนมากของเกาะแห่งนี้เกิดขึ้นจากการปะทุของภูเขาไฟ อันเป็นผลมาจากกิจกรรมตัวของเปลือกโลกระหว่างแผ่นซุนดาและแผ่นออสเตรเลีย ชาวชวาเป็นเกาะใหญ่สุดอันดับที่ 13 ของโลกและใหญ่สุดเป็นอันดับที่ 5 ของประเทศอินโดนีเซีย มีเนื้อที่ประมาณ 138,800 ตารางกิโลเมตร (53,600 ตารางไมล์) (ที่มา: <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Java>)

2 แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านพรมแดนหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความยาวเป็นอันดับ 10 ของโลกและอันดับ 6 ในทวีปเอเชีย ความยาวโดยประมาณคือ 4,909 กิโลเมตร (3,050 ไมล์) คิดเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ 795,000 ตารางกิโลเมตร (307,000 ตารางไมล์) ปล่อยน้ำปีละ 475 ลูกบาศก์กิโลเมตร (114 ลูกบาศก์ไมล์) แม่น้ำสายนี้ไหลจากที่ราบสูงทิเบตผ่านประเทศจีน เมียนมาร์ ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม กระแสการไหลของน้ำที่เปลี่ยนแปลงอย่างมากตามฤดูกาล รวมถึงเกาะแก่งและน้ำตกในแม่น้ำโขงทำให้การเดินทางเรือทำได้ยาก ถึงกระนั้นแม่น้ำสายนี้ก็ยังเป็นเส้นทางการค้าหลักระหว่างภาคตะวันตกของจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ที่มา: <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Mekong>)

3 ในความเชื่อของวัฒนธรรมร่วมไทย-ลาว มีถ้ำหรือถ้ำในลักษณะเป็นเทพแห่งน้ำอาศัยอยู่ในน้ำหรือถ้ำ ตามตำนานเชื่อว่าแม่น้ำโขงเกิดจากการแตกตัวของภูเขานาคสองตน จึงเกิดเป็นแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่าน แม่น้ำโขงยังเป็นที่รู้จักจากปรากฏการณ์ลูกไฟลอยขึ้นจากน้ำที่ขั้วปราศจากคำอธิบายแต่เชื่อกันมานานว่าเกิดขึ้นจากภูเขานาคที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำนั่นเอง (ที่มา: <https://en.wikipedia.org/wiki/Naga>)

4 บาราดาเป็นตัวละครนายพรานน้กล่าข้างในหนังสือ "Merapi Omah ku (เมอราปีคือบ้านของฉัน)" โดยเอลิซาเบธ ดี. อินันดีก (Elizabeth D. Inandik) เรื่องราวสมมติเรื่องนี้จินตนาการถึงจุดกำเนิดของต้นไทรชาวศึกติสท์และหินรูปช้างที่มีอยู่จริงในหมู่บ้านกาลิอาเดม ตั้งอยู่บนลาดใกล้ภูเขาไฟเมอราปีในชวาตะวันตก ตัวละครบาราดาแสดงถึงหนึ่งในบุคคลอันเป็นตำนานเล่าขานจากบรรพบุรุษที่ชาวบ้านในพื้นที่แถบภูเขาไฟเมอราปีรู้จัก

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีน้กล่าจอมพลังสองคน คนหนึ่งชื่อบาราดา อาศัยอยู่ภายใต้ถ้ำรอยภูเขาไฟคุกรุ่นที่ซึ่งประดาข้างเดินท่องอย่างเสรีไปทั่วเกาะชวา¹ ในอินโดนีเซีย อีกคนชื่อตาดิงซึ่งตั้งแต่งผู้ตระเวนล่องไพรไปทั่วดินแดนที่บัดนี้รู้จักกันในนามประเทศไทยและลาวตามแนวแม่น้ำโขง² ที่พญานาค³ หลับไหลอยู่ใต้ท้องบาดาล

เรื่องราวของบาราดาเล่าขานกันมานานเนิ่นก่อนอาณาจักรจะถือกำเนิดหรือเมืองต่าง ๆ จะแบ่งแยกออกจากกัน ในกาลก่อน มีช้างมากกว่ามนุษย์บนเกาะชวา แต่แล้วเมื่อมนุษย์หักล้างทางพงสร้างอารยธรรมขึ้นบนเกาะแห่งนี้ พวกเขาไล่ล่าเช่นฆ่าช้างทั้งหลาย ก่อศึกสงครามกระทั่งบรรดาช้างแทบสูญพันธุ์สิ้น ว่าบาราดาผู้กล้า⁴ เขากร้าวแกร่งห้าวหาญและสังหารช้างได้มากกว่าผู้ใดเคยทำได้ บาราดาที่มีชื่อเสียงขจรไกลแต่งงานกับหญิงสาวผู้งดงามที่สุดและตั้งรกรากอยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งภายใต้ภูเขาไฟ ขณะที่ชายหัวเกาะยังเที่ยวไล่ล่าช้างและผู้คนพากันสร้างบ้านแบ่งเมืองขยายครอบครัว อยู่มาวันหนึ่ง ช้างหนุ่มคึกคะนองบังเอิญเหยียบบลูกสาคนเดียวของบาราดาจนถึงแก่ความตาย ด้วยหัวใจแตกสลายและสิ้นหวัง เขาตระหนักในครั้งนั้นว่าหากต้องการให้ความสงบสันติบังเกิดในจิตใจ เขาต้องช่วยชีวิตช้างเอาไว้ให้ได้ บาราดาลงมือรื้อซากเข้าไปจนสุดภูเขาไฟอีกฝั่งที่ซึ่งเหล่าช้างที่ถูกทำร้ายหนีมาสิ้นใจ เพื่อพยายามรักษาพวกมัน จนวันหนึ่งเหลือช้างที่ได้รับบาดเจ็บหว่ายังมีชีวิตอยู่เพียงหนึ่งตัวเท่านั้น บาราดาลงมือไล่ล่าตัวนั้นว่าวิธีเดียวที่จะทำให้มันปลอดภัยคือเขาต้องร้ายมนตร์คาถาเปลี่ยนมันเป็นต้นไม้เสีย ด้วยน้กล่าทั้งหลายจะไม่หยุดยิงจนกว่าช้างตัวสุดท้ายจะล้มลงสิ้นใจ เนินนานหลายปีนับจากนั้น ช้างตัวนี้มีชีวิตอยู่ในรูปต้นไทรชาวซึ่งภายในมีบาราดาอาศัยอยู่ ทว่าอารยธรรมกลับไล่ตามเขามาจนทัน

บัดนี้ดินแดนแห่งนี้แอ่ล้นไปด้วยอารยธรรมมนุษย์ที่มีแต่จะต้องใช้ที่ดินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนรุกคืบสูงขึ้น ไปสุดขอบภูเขาไฟอีกฝั่ง ไทรชาวต้นนั้นขวางเส้นทางที่ถนนจะตัดผ่านจึงมีคำสั่งให้โค่นมันลง ขณะนั้นแม้ไม่มีน้กล่าเหลือแล้ว แต่ชายฉกรรจ์ทั้งหลายกลับถือขวานในมือออกไล่ล่าต้นไม้แทน ทว่าบาราดาผู้อาศัยอยู่ในต้นไทรชาวมีฤทธิ์มาก ทุกครั้งที่ผู้คนพยายามตัดไม้ จะต้องมีคนตายเพิ่มหนึ่งคน หญิงผู้หนึ่งที่มีดวงตาวิเศษมองเห็นช้างตัวนั้นและบาราดาในต้นไทรชาวกล่าวว่า "ไทรต้นนี้ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งปล่อยมันไว้เช่นนี้เถิด" แต่ถนิจจา เช่นเดียวกับเหล่าน้กล่าในกาลก่อน ชายที่มาพร้อมขวานเหล่านั้น ไม่ยอมฟัง พวกเขาคิดว่าไม่มีสิ่งใดจะศักดิ์สิทธิ์ไปกว่าการเลียปากห้องคนในครอบครัวของตน ฉะนั้นพวกเขาจึงตั้งใจจะโค่นไทรต้นนั้นลงให้จงได้ บาราดาตระหนักว่าสมควรแก่เวลาปล่อยช้างให้เป็นอิสระแล้ว จึงร้ายมนตร์อีกบท จากนั้นทั้งเขาและช้างตัวนั้นก็ออกเดินทางขึ้นสู่ยอดภูเขาไฟให้ไกลเกินกว่ามนุษย์จะไปถึง แต่แล้ววันหนึ่ง ช้างตัวนั้นไม่อาจเดินต่อไปได้ บาราดาลงมือร้ายคาถาเปลี่ยนช้างให้กลายเป็นหินตลอดกาล บางครั้งบางครายามคำคืนอันเงียบสงัด คุณอาจยังได้ยินเสียงช้างกู่ร้องดังอยู่ไกล ๆ และเห็นรูปเงาพราเสือนของบาราดายามเมื่อเขาเดินท่องไปบนยอดภูเขาไฟลูกนั้น เรื่องราวของบาราดาน้กล่าข้างอาจเป็นเรื่องสมมติ แต่หินรูปช้างคล้ายในหนังสือที่แต่งขึ้นจากจินตนาการกลับพบได้ที่หมู่บ้านกาลิอาเดม (Kaliadem) แวดล้อมไปด้วยน้กล่าที่ถือขวานและรถจี๊ปพาหวัรชมลาวานับร้อย

ห่างออกไปไม่ไกลนักในอีกส่วนหนึ่งของโลก มีน้กล่ามีอวมังอีกผู้หนึ่งนามว่าตาดิงซึ่งตั้งแต่ง เขามีรูปร่างใหญ่โตเสียจนกว่าคนวัยเด็ก ๆ เข้าไปวิ่งในน้กล่าของเขาได้เลยทีเดียว วันหนึ่งน้กล่าผู้นี้ตัดสินใจออกล่าควายเงิน หลังจากพบเหยื่อที่หมายตาเข้าโดยบังเอิญแถบแม่น้ำโขง เขาตามรอยควายตัวนั้นไปถึงหนองน้ำแห่งหนึ่ง ทว่าขณะกำลังเหนียวสายเตรียมปล่อยลูกธนูมรณะจากหน้าไม้ พ่อค้ารายหนึ่งกลับปรากฏกายขึ้น เขาพ่ายเรือล่องไปตามแม่น้ำทำให้ควายตกใจเตลิดหนีไป ด้วยความโกรธเคืองที่เหยื่อของตนหนีรอดไปอย่างกระชั้นชิด น้กล่าผู้นี้จึงครุ่นคิดวางแผนเอาคืนพ่อค้าด้วยการใช้พละกำลังอันแข็งแกร่งและรูปร่างใหญ่โตขโมยเงินก้อนใหญ่จำนวนมากมาวางขวางทางแม่น้ำ ทำให้ไม่มีพ่อค้าคนใดข้ามผ่านแม่น้ำมาได้อีก

ทว่าที่นายพรานน้กล่าไม่รู้คือ การกันแม่น้ำเช่นนั้นทำให้บัดนี้ชาวบ้านไม่สามารถจับปลาเลี้ยงชีพได้เช่นกัน ชาวบ้านที่หวังหวนคืนสุริยวิถีเดิมของตนจึงพากันสวดอธิษฐานขอความช่วยเหลือจากทวยเทพ หนึ่งในเทพเจ้าแถบนั้นได้ยินเสียงคร่ำครวญโหยให้จึงจำแลงตนเป็นพระธุดงค์ไปหาน้กล่า เมื่อเห็นว่าเขาขมก้นเห็นด้วยมือที่ละก้น พระรูปนั้นแนะนำให้เขาใช้ไม้ไผ่ขุดดินหลายก้นในคราวเดียวแทน นับเป็นโชคร้ายของน้กล่าผู้นี้ เขาถูกล่าไม้ไผ่แหลมคมบาดคอจนต้นทรวงุรายด้วยความ

เจ็บปวดแสนสาหัส สุดท้ายเขาตกลงไปในแม่น้ำและสิ้นใจอย่างทุกข์ทรมาน

นิทานพื้นบ้านเรื่องตาสัจซึ่งตั้งแต่นี้เป็นเรื่องเล่าขานที่มาจากชื่อบริเวณหนึ่งซึ่งปัจจุบันเรียกว่าแก่งคุดคู้ ตั้งอยู่ในอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ใกล้ชายแดนติดกับลาว) พื้นที่นี้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในช่วงหลายปีให้หลัง โดยที่ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาระหว่างคนในพื้นที่และวิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำของพวกเขายังคงดำเนินต่อไป การหวนพิจารณาถึงตำนานนายพรานนกล่าและควายเงินชวนให้เราคิดถึง “นกล่า” ในปัจจุบันที่ปรากฏกายในรูปสิ่งปลูกสร้างขนาดมหึมาที่มาจากน้ำมือมนุษย์ เพียงสองร้อยกิโลเมตรจากแก่งคุดคู้ลงไปตามตอนใต้ของแม่น้ำโขง เส้นทางน้ำถูกกีดขวางโดยเขื่อนไซยะบุรีซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อผลิตไฟฟ้าพลังงานน้ำ อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ไม่เหมือนนิทานพื้นบ้านเรื่องนั้นคือไม่เพียงการเดินทางโดยเรือเท่านั้นที่ถูกรบกวนและไม่เพียงชาวประมงเท่านั้นที่ไม่สามารถทำมาหากินได้ เขื่อนยังส่งผลต่อกระแสการไหลของน้ำในแม่น้ำอันนำไปสู่การขึ้นและลงของระดับน้ำผิดปกติจนสร้างความเสียหายรุนแรงต่อระบบนิเวศในท้องถิ่น ทำให้เกิดการสูญพันธุ์ของปลาหลายชนิด รวมไปถึงวิถีชีวิตเกษตรกรรมของผู้คนในแถบนั้นด้วย สิ่งที่เราเรียนรู้เกี่ยวกับการกระทำของนกล่าในนิทานคือการพัฒนาต่าง ๆ เหล่านี้สร้างผลเสียในวงกว้างต่อทั้งชุมชนในพื้นที่และแม้กระทั่งธรรมชาติเองด้วยเช่นกัน

ตามรอยนกล่า

พวกเราภักษณ์ภัณฑารักษ์ออกเดินทางตามรอยเรื่องราวของนกล่าในนิทานพื้นบ้านเหล่านั้นเข้าสู่ผืนป่าและแนวแม่น้ำไปพร้อมกับศิลปินรับเชิญ มาริอันโต้และเรอัสต์ อันวูต รีมล เรานำเสนอตัวละครอย่างบาราตาและตาสัจซึ่งตั้งแต่นี้มาเพื่อให้ผู้คนได้มองเห็นตัวตนของ “นกล่า” ในยุคสมัยปัจจุบันผ่านมุมมองทางศิลปกรรม เริ่มตั้งแต่บริษัทน้ำ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว อุตสาหกรรมการทำเหมืองทรายผิดกฎหมาย การวิวัฒนาการของอุตสาหกรรม เขื่อนไฟฟ้าพลังงานน้ำ และโครงการขนาดใหญ่ของรัฐบาล

ในประเทศอินโดนีเซีย ภัณฑารักษ์จากเลอร์ และศิลปิน มาริอันโต้ตามรอยเส้นทางลงภูเขาไฟเมอราปีในยอคยาคาร์ตา⁵ ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ยังคุกรุ่น พวกเขาลัดเลาะผ่านผืนป่าและต้นน้ำศักดิ์สิทธิ์ท่ามกลางอุตสาหกรรมขุดเหมืองทรายที่กระจายไปตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ บริเวณฐานภูเขา จุดเชื่อมต่อระหว่างโลกของมนุษย์และมนุษย์ สิ่งที่เราได้เห็นและมองไม่เห็น รวมถึงโลกในเทพนิยายและโลกแห่ง “ความเป็นจริง” เห็นได้ชัดเจนยิ่งในยอคยาคาร์ตาเนื่องจากมันใกล้กับภูเขาไฟเมอราปีมาก ผู้คนมองว่าภูเขาไฟลูกนี้เป็นหนึ่งในสองอาณาจักรเรื่องอำนาจสุดตามตำนานของยอคยาคาร์ตา โดยเชื่อมโยงผ่านแกนจินตภาพกับอาณาจักรของสุลต่านแห่งยอคยาคาร์ตาและดินแดนในตำนานแห่งหนึ่งที่ปกครองโดยราชินีในทะเลสาบใต้ เป็นการท้าทายสัญชาตญาณร่วมกันมาแต่โบราณเพื่อเกื้อกูลกันและกัน

ในพื้นที่รอบภูเขาไฟเมอราปี ความรู้ทางภววิทยาว่าด้วยคติจักรวาลตามความเชื่อของชาวชวาเคยอยู่คู่เคียงไปกับคุณค่าตามศาสนาอิสลาม เป็นจารีตที่มีรากเหง้ามาจากความรู้ในศาสนาฮินดูและแนวคิดวิญญาณนิยม คนท้องถิ่นเชื่อว่าพวกเขาแบ่งปันพื้นที่อยู่อาศัยไม่เพียงกับสัตว์และพืชเท่านั้น แต่ยังรวมถึงวิญญาณบรรพชน หายเทพ และสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งหลาย รวมถึงผู้ปกป้องรักษาธรรมชาติด้วย ในการอยู่ร่วมกันเช่นนี้ สิ่งสำคัญคือต้องเคารพและปกป้องกันและกันเพื่อคงไว้ซึ่งสมดุลและการพึ่งพาอาศัย ทุกเหตุการณ์ภูเขาไฟปะทุ แผ่นดินไหว ภัยพิบัติทางธรรมชาติ และโรคระบาด ล้วนเสนอแนะถึงการสร้างดลยภาพครั้งใหม่ และจากเรื่องราวที่เล่าขานสืบต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น เราได้เห็นหลักฐานการยืนหยัดอดทนของโลกและการไล่ล่าแสวงหาอำนาจควบคุมของมนุษย์

วันหนึ่งขณะลงพื้นที่เก็บข้อมูลบริเวณฐานภูเขาไฟเมอราปี พวกเราเดินผ่านผืนป่าที่เคยประสบกับปรากฏการณ์การไหลทะลักของแก๊สทำลายล้างร้อนระอุ (pyroclastic flow) เมื่อสิบปีก่อนในการปะทุของภูเขาไฟครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่ง ณ ที่แห่งนั้นเราได้เห็นว่าลำต้นถูกเผาไหม้จนไหม้หมดใหม่อย่างไร ได้เห็นว่าต้นไม้แม้จะล้มลงแต่รากของมันยังยืนหยัดและเติบโตต่อไปได้อย่างไร บางครั้งมันเลื้อยตามแนวขวางแล้วค่อย ๆ เหนยยอดโตขึ้นตามแสงอาทิตย์ จากนั้นไม่นาน ภูมิทัศน์ก็เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเรามาถึงที่โล่งกว้างทอดยาวสู่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ที่แห่งนั้นเราพบต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง เปลือกต้นสีขาวเก่าแก่ดูราวกับผิวหนึ่งเหยียนของช้างสีน้ำตาล ชวนให้รำลึกถึงเรื่องราวของบาราตานกล่าช้าง และทำให้เราตื่นเต้นกันมาก ไม่ง่ายเลยที่จะจินตนาการว่าครั้งหนึ่งนานแสนนานมาแล้วบนเกาะแห่งนี้ (ซึ่งบัดนี้มีผู้อยู่อาศัยอยู่ 148 ล้านคนและถือว่าเป็นเกาะที่มีประชากรหนาแน่นสุดของโลก) บรรดาช้างต่างเดินท่องไปทั่วได้อย่างเสรี นึก

5 ยอคยาคาร์ตาเป็นเมืองหลวงของรัฐสุลต่านยอคยาคาร์ตาและเคยเป็นเมืองหลวงของประเทศอินโดนีเซียช่วงปี 2489 ถึง 2491 ระหว่างการปฏิวัติแห่งชาติอินโดนีเซีย ฉะนั้นจึงมีสถานะเป็นเขตปกครองพิเศษที่มีสุลต่านดำรงตำแหน่งประมุขและผู้ว่าการเขตปกครองพิเศษแห่งนี้ด้วย (ที่มา: <https://en.wikipedia.org/wiki/Yogyakarta>)

วิทยาศาสตร์มีความคิดเห็นที่ยังขัดแย้งกันว่าช้างขวา (*Elephas maximus sondaicus*) สูญพันธุ์ไปเมื่อใด แต่มีการกล่าวขานถึงการดำรงอยู่ของช้างชนิดนี้ในงานแกะสลักที่พบในพุทธสถานบุโรพุทโธ และในหนังสือกิ่งบันเทิงคดีอย่าง 'Merapi Omah-ku (เมอราปีคือบ้านของฉัน)' โดยอลิซาเบธ อินันเดียก (Elizabeth Inandiak)

จุดเริ่มต้นของอุตสาหกรรมการทำเหมืองทรายขนาดเล็กภายใต้ภูเขาไฟเมอราปีอาจสืบสาวย้อนกลับไปได้ถึงช่วงคริสต์ทศวรรษ 1980 หลังจากนั้นรัฐบาลอนุญาตให้ใช้เครื่องจักรกลหนักในแม่น้ำเพื่อลดปริมาณวัสดุภูเขาไฟไม่ให้ล้นทะลักเข้าสู่ไร่นาของเกษตรกรหรือก่อให้เกิดน้ำท่วมในเมืองปลายน้ำ หากทำการขุดทรายด้วยความเคารพและระมัดระวังก็สามารถฟื้นคืนสมดุลกลับมาได้ แต่ความละโมภโลภมากของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด ฉะนั้นอุตสาหกรรมเหมืองทรายจึงกลายเป็นธุรกิจทำกำไรมหาศาล และไม่ว่ารัฐบาลจะพยายามกำกับดูแลอย่างเข้มงวดเพียงใด การลักลอบทำเหมืองทรายก็ยังคงดำเนินต่อไป ด้วยเหตุนี้จึงไม่เหลือแหล่งกักเก็บน้ำ ขณะที่แหล่งน้ำก็แห้งเหือดสิ้น และเกษตรกรประสบความยากลำบากอย่างยิ่งในการเข้าถึงน้ำในปริมาณที่เพียงพอต่อการทำการเกษตร รัฐบาลควรทบทวนกฎระเบียบเรื่องการทำเหมืองทรายและวัสดุภูเขาไฟอย่างสม่ำเสมอ แต่เจ้าของเหมืองจำนวนมากกลับลักลอบดำเนินกิจการได้โดยไม่ต้องมีเอกสารเป็นกิจจะลักษณะโดยอาศัยผู้มีอิทธิพลในพื้นที่และผู้บังคับใช้กฎหมายที่ทุจริต ทั้งนี้ที่พวกเขาขุดวัสดุภูเขาไฟขึ้นมาจากแม่น้ำจนหมด เจ้าของเหมืองก็เริ่มไปเอาทรายมาจากไร่นาของคนทั่วไป ขุดลอกเนินเขา ยื้อแย่งเอาจากพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ทำแม้กระทั่งขโมยทรายจากใต้ต้นไม้ (สร้างความเสียหายใหญ่หลวงแก่สิ่งแวดล้อมและทำให้มีคนบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก) คนในพื้นที่ทั้งจัดการชุมนุม ประท้วง และรณรงค์ต่อต้านการกระทำที่ทำลายสิ่งแวดล้อมเช่นนี้ แต่ไม่มีทีท่าว่าจะสำเร็จแม้แต่น้อยแม้จะพยายามมาแล้วหลายปี

ขณะที่ในประเทศไทย กิตติมาและเรื่องศักดิ์ตามรอยเส้นทางมหานทีแม่น้ำโขงซึ่งมีการก่อสร้างเขื่อนหลายแห่งไปตลอดความยาวของแม่น้ำสายนี้ ทั้งยังมีแผนระเบิดหินที่โผล่ขึ้นมาเพิ่มเติมเพื่อเปิดทางให้การขนส่งสินค้าและเครื่องจักรกลทางการเกษตรรวมถึงการใช้แม่น้ำเป็นเครื่องผลิตพลังงาน โชคร้ายที่อัตราการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วโดยมีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนำไปสู่การปล่อยมลพิษเลวร้ายทางนิเวศวิทยา

ส่งผลให้สิ่งมีชีวิตจำนวนมากกำลังเผชิญกับการสูญพันธุ์ครั้งใหญ่ เรื่องศักดิ์บอกเล่าเรื่องราวของตาสึงซึ่งตั้งแดงเพื่อแฝงคติถึงการแสวงประโยชน์จากธรรมชาติหลากหลายรูปแบบที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบันผ่านการก่อสร้างเขื่อนเพื่อการเกษตร และการผลิตพลังงานไฟฟ้าก็ได้กลายเป็น "การล่า" รูปแบบใหม่ที่มาพร้อมกับการแสวงประโยชน์เกินควรจากทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างรวดเร็วและปราศจากการตรวจสอบ ทำให้ธรรมชาติเสียสมดุลและรบกวนชีวิตของผู้คนนับพันที่พึ่งพาสมดุลทางธรรมชาตินั้น

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านพรมแดนหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากที่ราบสูงทิเบตระเี่ยงผ่านจีน เมียนมาร์ ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม มีความยาวประมาณ 4,350 กิโลเมตรและล่อเลี้ยงมากกว่า 70 ล้านชีวิตในประเทศต่าง ๆ ทิวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมไปถึงสิ่งมีชีวิตหลากหลายสายพันธุ์ด้วย ในประเทศไทย แม่น้ำโขงเป็นพรมแดนธรรมชาติที่ไหลผ่านแปดจังหวัดในภาคเหนือจรดภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ตามแนวแม่น้ำล้วนมีเรื่องเล่าขานและตำนานปรัมปราเกี่ยวกับแม่น้ำสายนี้ทั้งสิ้น เป็นนิทานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตอันเป็นเอกลักษณ์และลักษณะทางกายภาพของพื้นที่นั้น ๆ

ขณะย้อนรอยเส้นทางของตาสึงซึ่งตั้งแดง กิตติมาและเรื่องศักดิ์ได้เรียนรู้ว่าตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมาตั้งแต่ก่อนจะมีชาติไทยช่วยกระตุ้นการท่องเที่ยวให้อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลยได้มากเพียงใดจากการที่มันเกิดขึ้นที่นี่ การเดินทางที่มีฉากหลังเป็นทิวทัศน์งดงามราวภาพวาดของเทือกเขา หุบห้วย และโขดหินชั้นที่แบ่งสองฝั่งแม่น้ำโขงจากกัน (ทำหน้าที่เป็นเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างไทยและลาว) เริ่มต้นขึ้นจากข่าวชิ้นหนึ่งในเดือนกรกฎาคม ปี 2562 เกี่ยวกับภัยแล้งผิดธรรมชาติที่แก่กล้าในพื้นที่หนึ่งของจังหวัดเลย อันเป็นผลพวงมาจากการก่อสร้างเขื่อนไชยะบุรี ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีสิ่งปลูกสร้างแบบนี้ในพื้นที่แม่น้ำโขงตอนล่าง จุดที่ใกล้กับชายแดนไทยที่สุด

การรบกวนวัฏจักรตามธรรมชาติของแม่น้ำเช่นนี้นำไปสู่ปรากฏการณ์เรียกว่า "น้ำหิว (hungry water)" เมื่อสีของน้ำในแม่น้ำโขงเปลี่ยนเป็นสีฟ้าอันเนื่องมาจากการขาดแคลนแร่ธาตุและตะกอน เขื่อนที่เริ่มดำเนินงานได้ไม่นานแห่งนี้ไม่ได้เป็นเพียงปัจจัยเดียวที่มีผลต่อสุขภาพของแม่น้ำโขง

เนื่องจากมีเขื่อนอิกสิบเฮ็ดแห่งในจินที่อยู่ต้นน้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่ออารไหลของ กระแสน้ำมาตลอดคริสต์ทศวรรษที่ผ่านมา ในเดือนกรกฎาคม ปี 2563 เราได้เดินทางไปเยือนสถานที่ในนิทานพื้นบ้านเรื่องตาดึงซึ่งตั้งแต่งเพื่อยลการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นด้วยตาตนเอง เราใช้กูเกิล เอิร์ธ (Google Earth) ศึกษาจุดหมายปลายทางแห่งต่อไป จากจุดกำเนิดตำนานปรัมปราไปสู่ส่วนที่ลึกสุดของแม่น้ำโขงซึ่งคนในพื้นที่เรียกว่า ‘สะดือแม่น้ำโขง’ ในจังหวัดบึงกาฬ เราสังเกตเห็นว่าหลายพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างผิดหูผิดตาเมื่อเทียบกับภาพจากดาวเทียม โดยมีเสียงยืนยันจากประชาชนในพื้นที่ว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น และไม่มีผู้ใดรู้ว่าจุดจบจะเป็นอย่างไร ฉะนั้นการสร้างเขื่อนจึงเป็นตัวอยางของการเอาเปรียบธรรมชาติครั้ง มโหฬารโดยฝีมือมนุษย์ในฐานะของ ‘นักร้อง’ นั่นเอง

‘กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว’

ตลอดการตามรอยเส้นทางของสองนักร้องในตำนาน เราได้พบกับเรื่องเล่าขาน หลักฐานจากคำบอกเล่า และนิทานพื้นบ้านอีกมากมาย และส่วนใหญ่เริ่มต้นด้วย ‘กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว’ โดยมักมีการใช้เรื่องเล่าขานเช่นนี้เป็นวิธีสืบทอด ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย (local embodied knowledge)’ จากรุ่นสู่รุ่น คำว่า ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ นี้หมายถึง ‘ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom)’ ในบริบทของอินโดนีเซีย และ ‘ความรู้ทางจิตวิญญาณท้องถิ่น (local spiritual knowledge)’ ในบริบทของไทย อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดความหมายของคำว่า “kearifan lokal” and ‘ภูมิปัญญาท้องถิ่น’ เป็นภาษาอังกฤษยังทำไม่ได้ไม่สมบูรณ์นัก กล่าวโดยสรุปคือ ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ หมายถึงการที่ร่างกายได้ ‘เรียนรู้’ ผ่านประสบการณ์ในพื้นที่และพิธีกรรมเฉพาะ โดยทั่วไปคนมักเข้าใจว่าความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ตรงและการที่มันดำรงอยู่ในชุมชนใดชุมชนหนึ่งมานั้นนานไม่ว่าจะในรูปของการบอกเล่าปากต่อปาก พิธีกรรมทางจิตวิญญาณหรือทางศาสนา หรือความเชื่อตามคติพื้นบ้าน มักไม่ได้รับการเชิดชูหรือสั่งสอนมากนักในความทรงจำของกลุ่มวัฒนธรรมหลักของทั้งสองประเทศ

‘กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว’ มักถูกหยิบยกมาใช้เพื่อนำเสนอเรื่องเล่าเหตุการณ์ในอดีตหรือสิ่งที่อยู่เหนือจินตนาการของผู้คน จากเรื่องราวที่ได้ยินมาตลอดการเดินทาง ไม่ยากหากต้องนึกภาพพญานาคในฐานะสิ่งมีชีวิตในเทพนิยาย แต่เมื่อครุ่นคิดถึงความจริงที่ว่า การสูญพันธุ์ได้เปลี่ยนช้างขาให้กลายเป็นสัตว์ในตำนานกลับเป็นสิ่งที่พวกเราคิดไม่ถึง ตลอดการเดินทาง พวกเราตระหนักได้ว่าใช้เวลานั้นมากกว่าที่เคย การลงพื้นที่ไปทำวิจัยไม่ได้เป็นภาพภูมิทัศน์ในอุดมคติที่เราเคยพบในวัยเด็กอีกต่อไป เราต้องถามเป็นครั้งคราวว่า “คุณยังจำได้หรือไม่ว่ากาลครั้งหนึ่งนานมาแล้วตอนเรายังเด็ก เราลงไปว่ายน้ำในแม่น้ำสายนี้ได้ แต่ตอนนี้มันแทบจะแห้งขุดไปหมดแล้ว” เราได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติไปถึงจุดที่เราเองยังจำไม่ได้ว่าพื้นที่ที่เราเคยเล่นสนุกหน้าตาเป็นอย่างไร สืบเนื่องจากการรื้อนาหารันเอาจากผืนดินและสายน้ำปีแล้วปีเล่านั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นประเด็นหลักที่ศิลปินรับเชิญทั้งสองท่านให้ความสนใจ เรื่องศักดิ์สิทธิ์การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาภาพของแม่น้ำโขง และผลกระทบต่อ การสร้างเขื่อนกั้นน้ำจำนวนมากเกินไปมีต่อชีวิตของผู้คนริมฝั่งน้ำและสิ่งมีชีวิตในแม่น้ำผ่านการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผลงานศิลปะจัดวางชื่อ ‘Excavated Gods’ ตั้งคำถามต่อการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วของระบบนิเวศริมฝั่งโขง โดยนำเสนอผ่านแผนภาพภูมิศาสตร์จำลองไดโอรามาของภูมิทัศน์ตลอดลำน้ำโขงเป็นระยะทางกว่า 858 กิโลเมตร จากบริเวณแก่งคุดคู้ ต้นกำเนิดตำนานตาดึงซึ่งตั้งแต่งที่จังหวัดเลย ไปยังสุดเขตพรมแดนแม่น้ำโขงของประเทศไทย ที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปินลัดเลาะไปยังเส้นทางริมน้ำโขง ขณะหยุดแวะที่อำเภอต่าง ๆ เขาพบว่าความเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำนั้นผันผวนขึ้นลงทุกวัน โดยไม่สามารถคาดเดาได้ล่วงหน้า ความผันผวนนี้เองที่แสดงให้เห็นว่าระบบนิเวศริมโขงนั้นแปรเปลี่ยนไป เขาตามเก็บซากสิ่งมีชีวิต ตั้งแต่เศษซากปลาสายพันธุ์ต่าง ๆ โครงกระดูกสัตว์ เปลือกหอย ไปจนถึงพืชไม้ น้ำใกล้สูญพันธุ์จากการไร้อุณหภูมิของน้ำโขง เขาเก็บซากเหล่านี้มาเพื่อใช้ประกอบเป็นรากฐานของแผนภาพภูมิศาสตร์ชิ้นนี้

ศิลปินเริ่มการศึกษาครั้งนี้โดยบันทึกภาพถ่ายจากดาวเทียมที่บ่งบอกชั้นดินและความตื้นลึกของอาณาบริเวณ จากนั้นจำลองภาพเหล่านั้นขึ้นด้วยการใช้กระดาษเยื่อบาง มาทำเป็นโครงสร้างชั้นดินก่อนเคลือบพื้นผิวด้านบนด้วยดินที่เก็บจากพื้นที่ต่าง ๆ ที่ไปสำรวจ ในส่วนที่เป็นแม่น้ำโขงเขาแต่งแต้มมันด้วยสีครามอันเป็นสีพิเศษที่พบได้ในงานจิตรกรรมแถบภาคอีสาน ผสานกับผงสีฝุ่นที่เป็นแร่ธาตุสกัดจากประเทศจีน

ประเทศต้นน้ำที่ปัจจุบันมีเขื่อนกั้นน้ำไหลหลากเป็นปัญหาใหญ่หลวงถึงดินแดนปลายน้ำ ช่างสัตว์ที่ศิลปินใช้เป็นรากฐานของไดโอรามาเป็นดั่งกองเศษซากทับถมเพื่อให้เห็นว่าภายใต้ระบบนิเวศที่สมบูรณ์นั้นประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตอันหลากหลายที่กำลังจะถูกทำให้สูญหายไปด้วยน้ำมือมนุษย์ ในฐานะที่สิ่งมีชีวิตเหล่านี้เป็นพื้นฐานของความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผลงานศิลปะจัดวางนี้จึงเป็นดั่งอนุสาวรีย์ที่อุทิศให้ความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมและสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตเหล่านี้เป็นดั่งเทพารักษ์ คอยปกป้องรักษาสมดุลทางธรรมชาติของแม่น้ำสายนี้ไว้

นอกจากศิลปะจัดวางชิ้นนี้ยังมีประติมากรรมแก้ว ‘17 million years – 57 years’ ซึ่งเป็นดั่งแคปซูลเวลาเพื่อกักเก็บสาหร่ายไค ลัญลักษณ์แห่งความเสื่อมถอยของชีวิตในแม่น้ำโขง สาหร่ายชนิดนี้เป็นพืชน้ำจืดที่พบได้ในแม่น้ำโขงและถือเป็นเครื่องบ่งชี้ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ทั้งยังเป็นแหล่งสารอาหารชั้นดีในฤดูแล้ง และเคยเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านทั้งฝั่งไทยและลาว โดยปกติแล้วไคนั้นขึ้นเองตามธรรมชาติบริเวณหาดหินและเกาะแก่งริมโขง ทั้งนี้ตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนตอนล่างของแม่น้ำโขง ประกอบกับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนตอนบนกั้นน้ำไหลหลากในประเทศจีน ระดับน้ำโขงจึงผันผวนเรื่อยมาตั้งแต่ปี 2562 ส่งผลให้ไคที่เกิดในน้ำโขงกลับมีลักษณะไม่สมบูรณ์ เป็นกระจุกขนาดสั้น ไม่ยาวเหมือนที่ผ่านมา ในผลงานแคปซูลเวลาชิ้นนี้ ศิลปินต้องการนำเสนอวิธีที่ระบบน้ำรักษาไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติที่ก่อร่างมากกว่าหลายล้านปีก่อน (แต่กลับถูกทำลายลงอย่างง่ายดายภายในเวลาเพียงห้าสิบล้านปีที่ผ่านมา) ผ่านการกักเก็บตัวแทนสิ่งมีชีวิตในแม่น้ำโขงที่กำลังสูญหายไปอย่างรวดเร็ว

ไคที่นำมาจัดแสดงนี้ศิลปินเก็บมาจากศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดจังหวัดเลย ผสมด้วยน้ำจากแม่น้ำโขง ศิลปินเลือกบรรจุไคเข้าไปในหลอดแก้วบอโรซิลิเกต ซึ่งเป็นหลอดแก้วผนังสองชั้นทำจากแก้วทนความร้อนสูงที่ใช้ในการทดลองวิทยาศาสตร์ เมื่อใช้บรรจุสิ่งใดลงไปแล้วของที่อยู่ด้านในจะอยู่ในอุณหภูมิคงที่ที่มีความคงทนและไม่เปลี่ยนแปลง หลอดแก้ววางอยู่บนประติมากรรมไม้แกะสลักรูปพญานาค เทพเจ้าแห่งเมืองบาดาลที่คอยปกป้องรักษาความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำโขงตามตำนานความเชื่อของผู้คนหลายกลุ่มในอุษาคเนย์ (ไม้แกะสลักรูปพญานาคเป็นของที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ตกแต่งพิณ เครื่องดนตรีท้องถิ่นแถบภูมิภาคอีสาน)

นอกจากนี้ยังมีผลงานชื่อ ‘Beyond Blue’ ซึ่งนำเสนอการบันทึกข้อมูลรูปแบบภาพเคลื่อนไหวเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลภาพถ่ายจากดาวเทียมกับภาพของภูมิทัศน์สองฝั่งโขงที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จุดเริ่มต้นของการทำงานชุดนี้ของศิลปินคือการเห็นภาพถ่ายของน้ำโขงแปรเปลี่ยนเป็นสีคราม อันเป็นปรากฏการณ์พิเศษที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ปรากฏการณ์ ‘น้ำหิว’ คือการที่สายน้ำขาดแร่ธาตุและตะกอนที่จำเป็น ผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนที่ต้นน้ำทำให้น้ำโขงที่ปกติเป็นสีน้ำตาลขุ่นเต็มไปด้วยแร่ธาตุนั้นกลับกลายเป็นสีครามฟ้าใสปนเขียวราวกับน้ำทะเล ในผลงานไดโอรามาของศิลปิน ยังปรากฏภาพของต้นไคร้ (ไม้ชนิดหนึ่งที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญของฝูงปลาที่อพยพมาในฤดูน้ำหลาก) ที่กำลังจะตายเนื่องจากความผันผวนของกระแสน้ำผุดผวย เรื่องศักดิ์สิทธิ์ในประเด็นที่ภาพถ่ายด้วยดาวเทียมสามารถสร้างภาพภูมิทัศน์ที่แตกต่างจากความเป็นจริงอย่างสิ้นเชิง ผลงานชิ้นนี้บันทึกภาพแห่งความขัดแย้ง ระหว่างการเลื่อนเมาส์ขยับไปเรื่อย ๆ ตลอดเส้นทางแม่น้ำโขงที่ดูเหมือนปกตินั้น กลับถูกสอดแทรกด้วยการฉายภาพของความเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์อันเป็นวิกฤตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ไปพร้อมกัน อาจยังเร็วเกินไปที่จะคำนวณความเสียหายทั้งหมดซึ่งเกิดจากการสูญพันธุ์หรือการหายสาบสูญไปของสิ่งมีชีวิตหลากหลายสายพันธุ์ในบริเวณกว้างใหญ่เช่นนั้น บันทึกเหตุการณ์ตัดสลับของเรื่องศักดิ์สิทธิ์มีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้คนตระหนักถึงผลกระทบของการเสาะแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติโดยบริษัทเอกชน ที่เอารัดเอาเปรียบแม่น้ำความยาวกว่า 4000 กิโลเมตรเส้นนี้ได้อย่างไร้ความปราณี (อย่างเช่นการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าพลังน้ำ)

มารีอันได้รวบรวมนิทานปรัมปราและเรื่องราวเกี่ยวกับภูตผีจากผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงใต้ภูเขาไฟซึ่งกลายเป็นพื้นที่ดำเนินการทำเหมืองขุดทราย นิทานและเรื่องผีเหล่านี้กล่าวถึงตำนานสัตว์พินถิ่นแห่งเทือกเขาเมอราปี โดยมักเล่าขานยามเมื่อผู้คนมารวมตัวรอบกองไฟ อยู่ในเต็นท์ หรือมีการปฏิสังขรณ์ทางสังคมโดยทั่วไป มารีอันได้จึงเลือกสร้างผลงานศิลปะจัดวางเชิงปฏิสัมพันธ์ ‘คล้ายเต็นท์’ หลายหลัง เขาวาดภาพลงบนผืนผ้าใบของ ‘เต็นท์’ เหล่านี้ และเมื่อเข้าไปนั่งภายในนั้น ผู้ชมจะได้ยินเสียงที่แบ่งปันเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิญญาณและภูตผีแห่งเทือกเขาเมอราปี ศิลปะจัดวางพร้อมเสียงในชื่อ “Nek Wani Ojo Wedi-Wedi, Nek Wedi Ojo Wani-Wani” (หากคุณกล้าจงอย่าลืมนะ หากคุณแสร้ง จงอย่าแสดงเหมือนว่ากล้า) เชื้อเชิญให้ผู้ชมมาร่วมฟังเรื่อง

เล่าจากความทรงจำของชาวบ้านขณะนั่งอยู่ในเต็นท์ที่แสดงภาพสัตว์ในตำนานต่าง ๆ รายล้อมไปด้วยถ้อยความที่เขียนในตัวอักษรขวา ภาพวาดสัตว์ในเทพนิยายที่มีรูปแบบโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์มาจากหนังสือทำนายดวงชะตาตามคติชาวที่รู้จักกันในชื่อ “ปริมบอน (Primbon)”

ศิลปะจัดวางในรูปแบบเต็นท์อีกชิ้นชื่อว่า “Urip Iku soko Sopo?” (ใครคือผู้ให้ชีวิต?) นำเสนอโครงสร้างเต็นท์ทรงเตี้ยแบบที่นักชุตเหมือนทรายมักใช้เก็บเครื่องมือต่าง ๆ เช่น จอบ พลั่วตัก รวมทั้งกรวดหรือทราย ด้านในเต็นท์หลังนี้จะได้ยินเสียงสะท้อนถึงความกังวลของมารีอัน ได้ว่าด้วยผลกระทบของการทำเหมืองทรายซึ่งทำลายธรรมชาติสองฝั่งแม่น้ำบนทางลาดของภูเขาไฟเมอราปี หนึ่งในนั้นยังมีเรื่องราวบรรทุกเก้าอี้ที่ถูกกลบฝังอยู่ใต้โคลนไหลที่ชาวบ้านแถบนั้นเล่าให้ฟัง (หนึ่งในภาพวาดยังแสดงถึงเหตุการณ์นี้ด้วย) ความทรงจำเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าธรรมชาติมักส่งสัญญาณเตือนมนุษย์เรื่องการใช้ทรัพยากรอย่างเอารัดเอาเปรียบในรูปของดินโคลนถล่มท่วมรถบรรทุกหรือแม้กระทั่งคร่าชีวิตคนงานเหมืองอยู่บ่อยครั้ง

ผู้ที่เชื่อในภูมิปัญญาทางนิเวศวิทยาจะยอมรับว่าจักรการปะทุของภูเขาไฟเมอราปีในฐานะพรประการหนึ่ง ด้วยมันเป็นวงจรแห่งการเริ่มต้นใหม่และความเจริญรุ่งเรือง ทุกครั้งหลังการปะทุ ดินจะยิ่งอุดมสมบูรณ์ ฉะนั้นผลผลิตครั้งต่อไปจะดีขึ้นและจะมีวัสดุภูเขาไฟมากพอ การทำเหมืองทรายขนาดเล็กสามารถสืบสาวย้อนไปถึงคริสต์ทศวรรษที่ 1980 หลังจากนั้นรัฐบาลอนุญาตให้ใช้เครื่องจักรกลหนักในแม่น้ำเพื่อลดปริมาณวัสดุภูเขาไฟไม่ให้ล้นทะลักเข้าสู่ไร่นาของเกษตรกรหรือก่อให้เกิดน้ำท่วมในเมืองปลายน้ำ หากทำการขุดทรายด้วยความเคารพและระมัดระวังก็จะสามารถฟื้นคืนสมดุลกลับมาได้ แต่ความละโมภโลกมากของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด กิจกรรมการทำเหมืองขนาดใหญ่จึงถือว่าการผินธรรมชาติรูปแบบหนึ่ง

ภาพ “Sing Bahurekso Gunung Merapi” (ราชันแห่งภูเขาไฟเมอราปี) จะเป็นผลงานที่ผู้ชมได้เห็นเป็นชิ้นแรกเมื่อเดินเข้ามาในพื้นที่จัดแสดง นำเสนอภาพของภูเขาไฟเมอราปีในจินตนาการอันซับซ้อน แสดงถึงการซ้อนทับสังสมภาพการปะทุของภูเขาไฟลูกนี้ไปพร้อมกับความทรงจำของคนในพื้นที่ ขณะที่ผลงานชื่อ “Ojo Adigang Adigung Adiguna” (จงอย่าเยอหยิ่ง หัวรินดีอดิ่ง และหมกมุ่นอยู่กับความปรารถนาที่จะชนะอยู่เสมอ) เป็นภาพวาดขนาดใหญ่ชวนให้คิดถึงการไหลของทรัพยากรภูเขาไฟจากเทือกเขาเมอราปีไปตามแม่น้ำภายหลังการปะทุครั้งใหญ่เมื่อปี 2553 ถนนหนทางจากรอยล่อรถบรรทุกของเหมืองกลายเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์ ราวกับจะประกาศความอหังการของมนุษย์ที่ปรารถนาจะครอบครองและเอาชนะธรรมชาติ ภาพทิวทัศน์จากฝีมือมนุษย์นี้กลับไร้ซึ่งมนุษย์ แต่เครื่องมือของพวกเขาเป็นสัญลักษณ์แห่งการครอบงำของการทำให้เป็นอุตสาหกรรมที่ผาดเหวี่ยงความสัมพันธ์ที่มนุษย์เคารพนบนอบต่อธรรมชาติในกาลก่อน ภาพวาดอีกสามชิ้นยังเปิดโปงการลักลอบทำเหมืองทรายและแสดงให้เห็นว่าอุตสาหกรรมนี้ส่งผลอย่างไรต่อทิวทัศน์สองฝั่งแม่น้ำที่ไหลมาจากภูเขาไฟ ในภาพเหล่านี้ ผู้ชมจะสัมผัสได้ถึงการต่อต้านขัดขืนมนุษย์อย่างรุนแรง พื้นที่กว้างใหญ่ในภาพหนึ่งทำให้รู้สึกถึงการอยู่ในภูมิประเทศที่ยากจะบอกได้ว่ารังสรรค์จากมือมนุษย์หรือธรรมชาติ ขณะที่ทัศนมิติราบเรียบและลายเส้นจากผนังถ้ำปราศจากไม้ค้ำยัน

ชวนให้คิดถึงบรรยากาศในนิทานปรัมปราที่ราวกับไม่มีอยู่จริง ถนนหนทางที่เกิดจากรอยล่อรถบรรทุกของคนงานเหมืองทรายแทบไม่ต่างจากสายน้ำที่ไหลเอื่อย แต่เมื่อเพ่งพินิจดูในรายละเอียด ผู้ชมจะอดฉงนไม่ได้ว่าเหตุใดจึงมีรถบรรทุกมากมายนัก แล้วผู้คนเล่าหายไปไหน เกิดอะไรขึ้นในทีแห่งนั้น

ในบริบทของโครงการ ‘Pollination’ นี้ เรามุ่งศึกษา ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ โดยเฉพาะในประเด็นว่าด้วยมนุษย์นิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เราต้องการทำความเข้าใจว่าจะใช้ ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ เพื่อสร้างสมดุลระหว่างความปรารถนาของมนุษย์และการตระหนักถึงผลสะท้อนจากแรงปรารถนานั้นอย่างไร โดยมีจุดประสงค์เพื่อนำเสนอว่าผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์นั้นสามารถและควรวัดอย่างยั่งยืนได้อย่างไรบ้าง ถึงเวลาแล้วที่เราจะหันมาพิจารณาชีวิตการบริโภคของเราโดยการกลับไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติอีกครั้ง คำถามว่าเราจะมีมือกับวิกฤติทางนิเวศวิทยาได้อย่างไรอาจตอบได้ยาก แต่เราต้องยอมรับว่ามันเป็นผลมาจากพฤติกรรมที่เราก่อขึ้นจากทรัพยากร โดยมี การพึ่งพาสังคมอุตสาหกรรมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิตสมัยใหม่ เราอาจได้คำตอบว่าจะรับมืออย่างไรจากการศึกษาความซับซ้อนของบริบทที่เราเคยตัดสินใจละทิ้งเพื่อให้ได้มาซึ่งแนวคิดหลักเพียงประการเดียว และปล่อยให้ความรู้จากชีวิตสมัยใหม่หรือบริบทอันซับซ้อนหลากหลายซึ่งเราขอเรียกในที่นี้ว่า ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ ถูกลดคุณค่าความสำคัญจากการถูกบังคับให้ใช้วิธีคิดเชิงวิทยาศาสตร์

‘ผู้ล่า’ เป็นนิทรรศการที่พยายามทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม โดยกล่าวถึงการที่ร่างกายรับรู้และเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ในสถานการณ์เฉพาะ รวมไปถึงความรู้ที่ส่งต่อผ่านเรื่องเล่าจากปากต่อปาก จากรุ่นสู่รุ่น ในรูปของประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อเรื่องลึกลับเหนือธรรมชาติ ศิลปินเอาตัวเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านี้ เรียนรู้จากเรื่องราวของผู้คน และสะท้อนออกมาในรูปแบบการสร้างสรรค้งงานศิลปะ นิทรรศการนี้ยังนำเสนอกระบวนการวิจัยเชิงศิลปะของศิลปินทั้งสองท่านผ่านการจัดแสดงบทสัมภาษณ์ของคนในพื้นที่ริมฝั่งโขง พุดเทงการเดินทางสำรวจภูเขาไฟเมอราปี ภาพร่างผลงาน รวมไปถึงเอกสารข้อมูลประกอบการวิจัย รายงานวิจัยของภัณฑารักษ์ บทความ และหนังสือคัดสรร ควบคู่ไปกับการจัดแสดงวิดีโอบทสนทนาทางศิลปะทั้งสองเพื่อเผยให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับ ‘นกล่า’ ที่สัมพันธ์กันในผลงานศิลปะของพวกเขา

ในขณะที่ปัจจุบันเราต่างพูดถึงธรรมชาติรอบตัวผ่านรูปประโยคจำพวก ‘ยังจำได้ไหมว่ากาลครั้งหนึ่งที่แห่งนี้เคยเป็นอย่างไร’ แต่เราจำเป็นต้องตระหนักด้วยว่าการหวนรำลึกถึงความหลังเช่นนั้นเกี่ยวพันกับบทบาทของเราในฐานะผู้กระทำด้วยเช่นกัน เราต้องยอมรับว่าเราต่างมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงและทำลายธรรมชาติ ในแง่หนึ่ง เรื่องเล่าและความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกายกลายเป็นเครื่องมือที่ทำให้เราตระหนักในชื่อนั้น การผสานหลอมรวมนกล่าให้กลายเป็นสิ่งมีชีวิตในตำนานปรารถนากลับเป็นวิธีหนึ่งในการแสดงความเคารพนบนอบต่อความยิ่งใหญ่ของภูเขาไฟและแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิต

เกี่ยวกับ ‘Of Hunters and Gatherers’

ในวันที่การประชุมเรื่องโครงการ Pollination#3 เริ่มต้นขึ้น มีการประกาศพบผู้ติดเชื้อโควิด-19 รายแรกในอินโดนีเซีย ขณะที่ในประเทศไทยพบผู้ติดเชื้อรายแรกไม่กี่อาทิตย์ก่อนหน้านี้ วิกฤติครั้งนี้ยกระดับเป็นการแพร่ระบาดไปทั่วโลกและยังเป็นประสบการณ์ที่เราทั้งหมดได้เผชิญร่วมกัน เน้นย้ำการทำงานของระบบและความสามารถของรัฐบาลในการรับมือกับช่วงเวลาแห่งความไม่แน่นอน ในขณะเดียวกัน เราไม่สามารถแยกการแพร่ระบาดออกจากวิกฤติสิ่งแวดล้อมของโลกใบนี้ไปได้ สิ่งที่เกิดขึ้นเคยแพร่ระบาดในสัตว์⁷ กลับถูกส่งต่อให้มนุษย์และไม่นานจากนั้นก็กลายเป็นสัตว์เป็นสายพันธุ์เฉพาะใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองต่อการเคลื่อนที่และเคลื่อนไหวของมนุษย์ อาจมองว่าไวรัสนี้เป็นรูปแบบการเอาคืนของธรรมชาติเพื่อหยุดยั้งการเติบโตอย่างไร้ขีดจำกัดก็ได้ เมื่อมีการปิดชายแดนและบังคับใช้มาตรการล็อกดาวน์ การเคลื่อนที่ถูกล่ามุดไว้เพื่อเหตุผลที่จำเป็นอย่างแท้จริงเท่านั้น แทนที่จะขยายขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของงานวิจัยชิ้นนี้ เราพยายามค้นหาข้อมูลเชิงลึกและมุ่งความสนใจไปที่ ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ และมองหาวิธีสร้างสมดุลระหว่างความปรารถนาของมนุษย์และจุดประสงค์ที่จะวัดผลกระทบต่อทั้งมนุษย์และสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ได้อย่างยั่งยืน แทนที่จะบินข้ามน้ำข้ามทะเลและขยายขอบเขตการศึกษาให้กว้างขึ้น เราเลือกเดินตามสายน้ำและเทือกเขา บนเกาะที่กำลังจมและสุสานหลังบ้านไปสู่สวนหน้าบ้านและกรณีการตัดไม้ทำลายป่าที่เกิดขึ้นทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเด็นสิ่งแวดล้อมใกล้ตัวอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน

‘Of Hunters and Gatherers’ เสนอให้เราผสานหลอมรวมเป็นส่วนหนึ่งกับธรรมชาติ โดยกระตุ้นเราผ่านวิธีการสร้างสรรค์ศิลปะของมารีอันโต้และเรอัสคัสดี อนุวัตรวิมล และเปิดให้ผู้ชมได้ศึกษาในรูปแบบนิทรรศการภายใต้ชื่อ ‘The Hunters’ ณ พิพิธภัณฑ์ศิลปะร่วมสมัยใหม่เอี่ยมระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน ปี 2564 ในขณะที่เดียวกันก็ศึกษาแนวคิดเรื่อง ‘ความรู้เชิงประสบการณ์ของร่างกาย’ อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นผ่านการจัดสัมมนาออนไลน์ในหัวข้อ The Gatherers ซึ่งจัดร่วมกับ Selasar Sunaryo Art Space และ The Factory Contemporary Arts Centre ซึ่งจะเปิดตัวเว็บไซต์สำหรับโครงการนี้ในชื่อ ‘Of Hunters & Gatherers’ ในเดือนพฤษภาคม ปี 2564 ร่วมกับ ติตา ซารินา, สุทธิรัตน์ ศุภปริญา, พริลลา ทาเนย์, เดอะ ฟอเรส เคอร์คิวูลัม, วุฒ ชลานันต์ (ศิลปิน) อลิซาเบธ ดี อินานเตียก, อดัม บ็อบบี้, เจจ ริซาล และ ฌัก เสรีรักษ์ (นักเขียน และนักวิชาการ) ร่วมกับศิลปิน มารีอันโต้และเรอัสคัสดี อนุวัตรวิมล และภัณฑารักษ์ กิตติมา จาริประสิทธิ์ และ เลอร์ (มีรา อัสลินนิงเตียส และดี ไต่ ยู โว โน) โดยมี โชฮิ บัต และ ลี เวง ซอย เป็นบรรณาธิการ

⁶ ข้อนี้หมายถึงแนวคิดเรื่องความเป็นพหุภาพ (pluriversality) โดยอัลเตอร์ ดี.มิก โนโล ในหนังสือ “The Darker Side of Western Modernity” (Duke University Press: Durham & London, 2011)

⁷ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7487339/> และ <https://www.nature.com/articles/s41467-020-17687-3> ในระยะแรก สันนิษฐานว่าเชื้อไวรัสโควิด-19 มาจากสัตว์และถ่ายทอดให้มนุษย์ แม้บทบาทของสัตว์ในกรณีนี้ยังไม่มีข้อสรุปชัดเจน

Organized by

Co-funded by

SAM | Fund for Arts and Ecology

Supported by

